

SŁAWOMIR KUREK

AKADEMIA PEDAGOGICZNA W KRAKOWIE

PROCES STARZENIA SIĘ LUDNOŚCI W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

ZARYS TREŚCI. Zwiększanie się udziału ludności w starszym wieku jest ważnym problemem demograficzno-społecznym. Celem opracowania było przedstawienie stanu zaawansowania i dynamiki procesu starzenia się ludności na obszarze miast i gmin województwa podkarpackiego. Podjęto również próbę wydzielenia obszarów zagrożonych starością demograficzną.

SŁOWA KLUCZOWE: starzenie się ludności, obszary zagrożone, województwo podkarpackie.

Zjawisko starzenia się społeczeństw polega na zmianach w strukturze wieku, prowadzących do zwiększania się udziału ludności w najstarszej grupie wieku, a także do zmniejszania się udziału ludności w grupie najmłodszej. Do bezpośrednich przyczyn tego procesu należą: zmniejszająca się stopa urodzeń oraz ujemne saldo migracji (Betts, 1998; Długosz, 1996; Frątczak i inni, 1987; Keyfitz, 1968; Kinsella, 2000; Legare, 1993; Rosset, 1959, 1967; Strzelecki, Witkowski, 1991). Pośrednio na starzenie się ludności wpływa szereg czynników społeczno-ekonomicznych, takich jak poziom opieki społecznej i zdrowotnej, zamożność społeczeństwa, polityka społeczna państwa, lansowany model rodziny. Obszary objęte procesem starzenia się ludności podlegają przemianom nie tylko demograficznym, ale także socjologicznym i ekonomicznym. Wyrazem tego są zmiany w strukturze konsumpcji, wzrost zapotrzebowania na usługi w dziedzinie ochrony zdrowia, zmniejszenie aktywności zawodowej, zmiana w strukturze źródeł utrzymania ludności (Chesnais, 1990; Dharmalingam, 1994;

Frątczak, 1992; Gonnot i inni, 1995; Johnson and Climo, 2000; Kuciarska-Cieielska, 1999; Pinelli and Sabatello, 1995).

Proces starzenia się ludności najwcześniej zaznaczył się w wysoko rozwiniętych krajach Europy zachodniej, których społeczeństwa w wyniku przejścia demograficznego znalazły się w fazie niskiej rodności i umieralności (Holzer, 1994; Heigl and Mai, 1998). Obecnie największą dynamiką starzenia się charakteryzują się kraje Europy środkowo-wschodniej, w których trudności związane z transformacją gospodarczą znalazły wyraz w gwałtownym zmniejszeniu przyrostu naturalnego (Kurek, 1998). W Polsce do obszarów o zaawansowanej starości należą nie tylko wsie, ale także ośrodki miejskie, w których trudna sytuacja na rynku pracy doprowadziła do zmniejszenia napływu ludności oraz spadku rodności (Długosz, 1997, 1998; Długosz, Kurek, 1997; Nowakowska i inni, 1991).

Województwo podkarpackie charakteryzuje się monofunkcyjnością miejsc pracy wielu małych i średnich ośrodków przemysłowych, których trudności w restrukturyzacji uniemożliwiają rozwiązywanie problemów społecznych i gospodarczych tych miast. Obszary wiejskie województwa charakteryzują się niekorzystną strukturą agrarną, niską towarowością produkcji rolnej, przeludnieniem i znaczącymi nadwyżkami siły roboczej w rolnictwie, wysokim bezrobociem, potęgowanym przez powroty „chłopo-robotników” (Malisiewicz, 1999).

Celem opracowania było przedstawienie stanu zaawansowania i dynamiki procesu starzenia się ludności w województwie podkarpackim. Podjęto również próbę wydzielenia terenów zagrożonych starością demograficzną, do których zalicza się obszary o bardzo wysokim udziale ludności w podeszłym wieku oraz o niskich udziałach dzieci i młodzieży. Obszary zagrożeń demograficznych najczęściej występują w powiązaniu z obszarami problemowymi innych dziedzin życia społeczno-gospodarczego (Jelonek, 1986). Zakres czasowy badań obejmuje lata 1988 i 1998, aby pokazać stan zaawansowania zjawiska przed rozpoczęciem przemian ustrojowo-gospodarczych w Polsce oraz przedstawić zmiany, jakie zaszły w okresie transformacji aż do ostatniego roku, z którego były dostępne dane. Badania przeprowadzono w układzie miast i gmin, stąd analizą objętych zostało 189 jednostek (45 miast i 144 gminy) według podziału administracyjnego z dnia 1 stycznia 1999 roku. Podstawowym materiałem źródłowym do badań były tabulogramy Narodowego Spisu Powszechnego, obejmujące ludność faktycznie zamieszkałą według wieku za lata 1988 przeliczone na stan w dniu 31 grudnia 1998 r. oraz bilanse ludności z ewidencji bieżącej według wieku, miast i gmin z 1998 r. Dane te zostały uzyskane za pośrednictwem Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie.

Za podstawę niniejszej analizy i określenia stopnia zaawansowania starości demograficznej przyjęto odsetek ludności w wieku 0–19 oraz 60 lat i więcej. Jako metodę analizy stanu zaawansowania starości demograficznej przyjęto współczynnik obciążenia grupą najstarszą grupy najmłodszej, tzn. ile ludności

w wieku 60 lat i więcej przypada na 100 osób w wieku 0–19 lat (Kurek, 2000). Im wartość tego wskaźnika jest wyższa, tym społeczeństwo jest starsze, gdyż więcej ludności starszej przypada na określoną populację ludzi młodych. Aby zobrazować zróżnicowanie przestrzenne badanego zjawiska wykonano kartogramy, dzieląc badaną populację na sześć klas. Dynamikę starzenia się ludności określono natomiast na podstawie zmian punktowych współczynnika obciążenia w przedziale lat 1988–1998.

Tabela 1. Stan starości demograficznej w 1998 r.

Table 1. The level of demographic ageing in 1998

Stan starości demograficznej The level of demographic ageing	Typ starości demograficznej The type of demographic ageing	Wartość współczynnika obciążenia The value of the elderly-to-youth coefficient
Wysoki – High	I	60–80
Średni – Middle	II	40–60
Niski – Low	III	poniżej 40 – below 40

Próbie wydzielenia obszarów zagrożonych starością demograficzną podjęto opierając się na stanie i dynamice zmian współczynnika obciążenia ludności. W tym celu podzielono wartości współczynnika obciążenia w 1998 roku na trzy grupy względem średniej dla całego obszaru badań (tab. 1). W związku z tym wydzielono trzy typy starości demograficznej: wysoki (dwie najwyższe klasy kartogramu), średni (dwie środkowe) oraz niski (dwie najniższe klasy). Zmiany wartości współczynnika obciążenia w latach 1988–1998 podzielono również na trzy grupy względem średniej dla województwa (tab. 2).

Tabela 2. Dynamika procesu starzenia się ludności w latach 1988–1998

Table 2. The dynamics of population ageing process in 1988–1998

Dynamika procesu starzenia się ludności The dynamics of population ageing	Typ starzenia się ludności The type of population ageing	Zmiana współczynnika obciążenia The variability of the elderly-to-youth coefficient
Wysoka – High	a	powyżej 8 – above 8
Niska – Low	b	0–8
Ujemna – Negative	c	poniżej 0 – below 0

Pierwszą grupę stanowiły jednostki o ujemnej dynamice, a więc jednostki, w których następowało odmładzanie się ludności; następną grupę tworzyły jednostki o dynamice dodatniej, ale poniżej średniej dla województwa, natomiast trzecią grupę obejmowały miasta i gminy o wysokiej dynamice starzenia się ludności – powyżej średniej wojewódzkiej. Biorąc pod uwagę stan zaawansowania starości demograficznej w 1998 roku oraz dynamikę procesu starzenia się

w okresie 1988–1996, wyróżniono trzy główne typy obszarów: o wysokim, średnim oraz niskim stopniu zagrożenia starością demograficzną (tab. 3). W obrębie każdego z typów wydzielono również 3 podtypy różniące się między sobą wielkością dynamiki starzenia się ludności.

W okresie 1988–1998 średni udział ludności w wieku 60 lat i więcej dla województwa podkarpackiego wzrósł z 14,5 do 15,8%, natomiast średni udział grupy ludności w wieku 0–19 lat spadł z 35,6 do 32,0%. Dla porównania, w Polsce w analogicznym okresie udział ludności w wieku 60 lat i więcej wzrósł z 14,5 do 16,4%, natomiast udział ludności 0–19 lat spadł z 32,7 do 29,0%. Współczynnik obciążenia ludności najmłodszej grupą najstarszą w badanym województwie wzrósł z 40,7 do 49,2 osób (w Polsce z 44,4 do 56,6). Tak więc ludność województwa podkarpackiego charakteryzowała się w badanym okresie młodszą strukturą wieku niż ludność Polski ogółem.

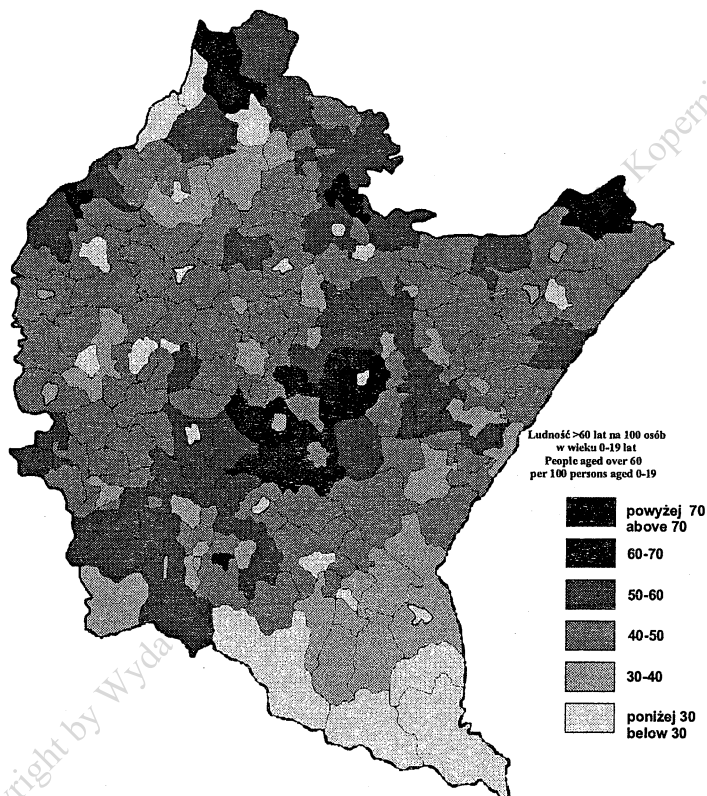
Tabela 3. Stopień zagrożenia starością demograficzną

Table 3. The level of demographic ageing hazard

Stopień zagrożenia starością demograficzną The level of demographic ageing hazard	Typ Type	Podtyp Subtype	Stan zaawansowania starości demograficznej The level of demographic ageing	Dynamika procesu starzenia się The dynamics of population ageing
Wysoki High	I	Ia	wysoki – high	wysoki – high
		Ib	wysoki – high	niska – low
		Ic	wysoki – high	ujemna – negative
Średni Middle	II	IIa	średni – middle	wysoki – high
		IIb	średni – middle	niska – low
		IIc	średni – middle	ujemna – negative
Niski Low	III	IIIa	niski – low	wysoki – high
		IIIb	niski – low	niska – low
		IIIc	niski – low	ujemna – negative

W 1988 r. najmłodszą strukturą wieku charakteryzowała się ludność miast badanego obszaru. W typie młodości demograficznej (o wartości współczynnika obciążenia poniżej 30 osób) na 24 jednostki przestrzenne wystąpiło 19 ośrodków miejskich. Wśród nich znalazły się duże ośrodki przemysłowe, jak Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Mielec, Sanok, do których ludność napływała w poszukiwaniu pracy, ale także małe miasta liczące poniżej 10 tys. mieszkańców (Ustrzyki Dolne, Lesko, Ropczyce, Kańczuga). Wśród obszarów wiejskich w grupie tej znalazły się głównie gminy bieszczadzkie (Lutowiska, Cisna, Komańcza, Czarna), co było wynikiem zasiedlania tych terenów w latach 50. i 60. W gminie Lutowiska na 100 osób w wieku 0–19 lat przypadało tylko 10 osób w wieku 60

lat i więcej. Najbardziej zaawansowanym stanem starości demograficznej charakteryzowały się obszary wiejskie (Jawornik Polski 83,0, Kańczuga 80,0, Narol 77,4, Błażowa 75,3, Krzeszów 75,1). Jedynie w trzech miastach wartość współczynnika obciążenia przekroczyła 50 osób (Narol 62,8, Rymanów 60,9 oraz Baranów Sandomierski 58,1). W układzie przestrzennym obszary o wysokim obciążeniu ludnością starą zaznaczyły się w środkowej części badanego obszaru oraz w gminach położonych peryferyjnie w części północnej (rys. 1). W latach osiemdziesiątych były to obszary emigracyjne, położone z dala od większych ośrodków przemysłowych.

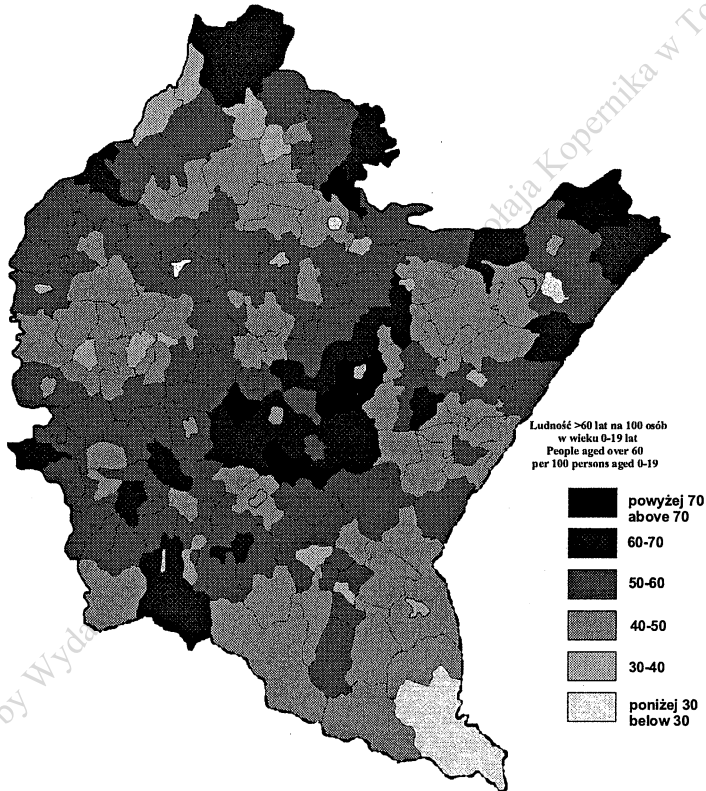

Rys. 1. Współczynnik obciążenia ludności w wieku 0–19 lat ludnością w wieku 60 lat i więcej w 1988 r.

Fig. 1. The population burden rate of 0–19 age group with over 60 age group in 1988

W 1998 roku nadal najniższymi współczynnikami obciążenia charakteryzowały się miasta, ale ich wartości były wyższe niż w poprzednim badanym okresie. W przedziale poniżej 40 osób na 21 jednostek zanotowano tylko dwie gminy wiejskie: Lutowska (28,6) oraz Gorzyce (33,3). Wśród miast najniższe war-

tości wystąpiły w Nowej Sarzynie (25,2), Kolbuszowej (29,3) oraz Lubaczowie (29,8). Najbardziej zaawansowanym stanem starości charakteryzowała się ludność miasta Narol (81,7) oraz miasta Baranów Sandomierski (79,8), ale w dwóch najwyższych przedziałach klasowych (powyżej 60) dominowała ludność wiejska. Wśród gmin najwyższymi wartościami współczynnika obciążenia charakteryzowały się te same jednostki co w okresie poprzednim. W układzie przestrzennym zasięg obszarów starości demograficznej (o wartości współczynnika obciążenia powyżej 60) uległ powiększeniu, natomiast skurczeniu uległy obszary młode demograficznie (o wartości współczynnika obciążenia poniżej 40) (rys. 2).

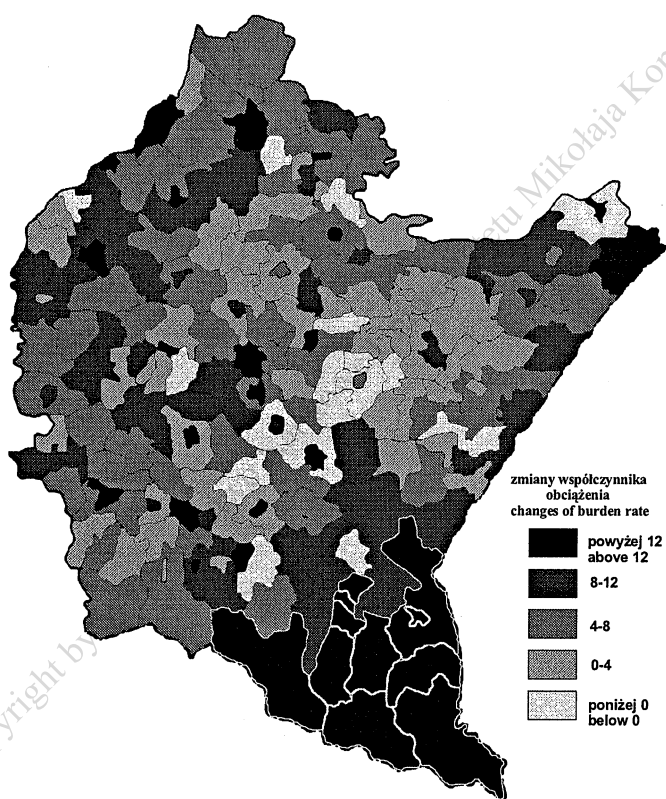

Rys. 2. Współczynnik obciążenia ludności w wieku 0–19 lat ludnością w wieku 60 lat i więcej w 1998 r.

Fig. 2. The population burden rate of 0–19 age group with over 60 age group in 1998

W ujęciu dynamicznym spadkiem wartości współczynnika obciążenia (a więc odmłodzeniem struktury wieku ludności) charakteryzowało się 19 jednostek, w tym jedno miasto – Nisko. Największy spadek (ponad 5 pkt.) wystąpił w gminach Jasienica Rosielna, Błazowa, Gawłuszowice oraz Kańczuga. Największą

dynamikę wzrostu procesu starzenia się ludności zaobserwowano w miastach, zarówno w ośrodkach największych (Rzeszów, Krosno, Tarnobrzeg, Mielec), jak i w małych miastach (Baranów Sandomierski, Nowa Dęba, Narol, Sędziszów Małopolski). Wśród obszarów wiejskich największy wzrost obciążenia zanotowano w gminach Besko (27,7 pkt.), Cisna (20,6) oraz Horyniec (19,2). W aspekcie przestrzennym największym obszarem, w którym nastąpiło postarzenie ludności były gminy bieszczadzkie, natomiast miasta tworzyły wyspy nasilonego starzenia otoczone przez obszary o mniejszej dynamice (rys. 3). Obszary odmładzające koncentrowały się głównie w środkowej części badanego regionu i były to gminy, które w 1988 r. charakteryzowały się wysokim stanem starości demograficznej.

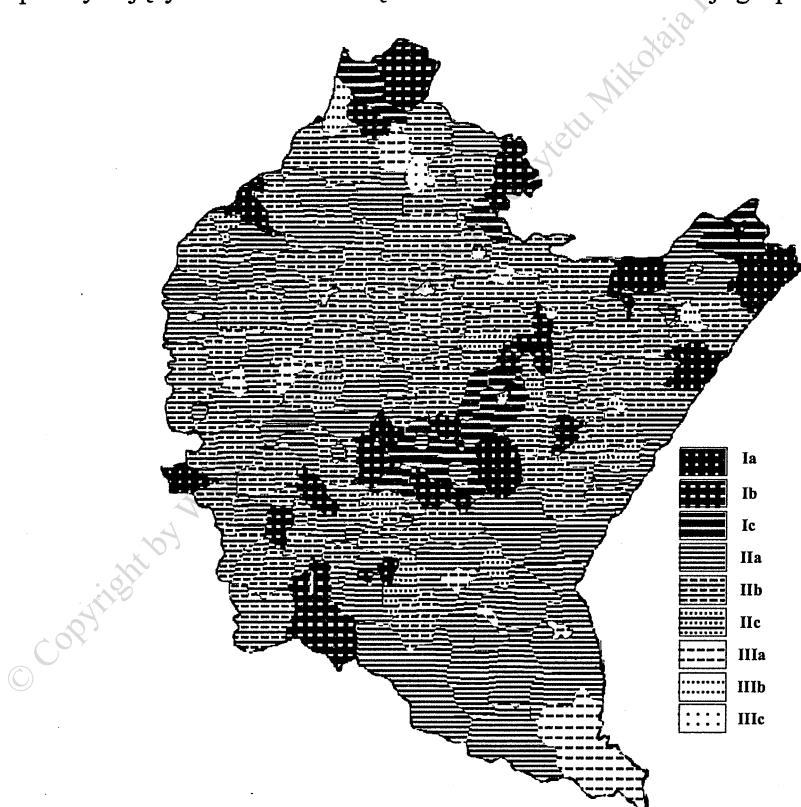

Rys 3. Dynamika współczynnika obciążenia w latach 1988–1998

Fig. 3. The dynamics of burden rate in 1988–1998

Biorąc pod uwagę dynamikę zmian w strukturze wieku, a także stan zaawansowania starości demograficznej podjęto próbę wydzielenia obszarów za-

grożonych starością demograficzną. Do obszarów o największym stopniu zagrożenia demograficznego, charakteryzujących się zarówno wysokim stanem starości demograficznej, jak i wysoką dynamiką procesu starzenia się ludności zaliczono 10 jednostek, w tym 2 miasta (Baranów Sandomierski i Narol). Generalnie obszary o wysokim stopniu zagrożenia starością demograficzną koncentrowały się w środkowej części województwa oraz, położone peryferyjnie, w części północnej (rys. 4). W tym pierwszym przypadku są to obszary o charakterze wybitnie rolniczym, o dużym rozdrobnieniu agrarnym, gdzie średnia wielkość gospodarstwa nie przekracza 3 ha, a udział liczby gospodarstw o powierzchni do 2 ha wynosi często powyżej 40% (*Rolnictwo woj. podkarpackiego...*, 1999). W przypadku gmin północnych są to zarówno obszary położone z dala od większych ośrodków przemysłowych (część północno-wschodnia) charakteryzujące się wysokim bezrobociem (*Województwo Podkarpackie...*, 1999), jak i gminy położone w zapleczu ośrodków przemysłowych (Tarnobrzeg i Stalowa Wola) przeżywających trudności związane z okresem transformacji gospodarczej.

Rys. 4. Obszary zagrożone starością demograficzną. Stopień zagrożenia: I – wysoki, II – średni, III – niski

Fig. 4. The areas of demographic ageing threat. The level of threat: I – high, II – middle, III – low

Najkorzystniejszą sytuacją w zakresie struktury wieku charakteryzowało się miasto Nisko, gdzie nastąpiło odmłodzenie ludności, a jej stan starości kształtował się poniżej średniej dla województwa. Wśród typu III, o niskim zagrożeniu starością, dominowały miasta. Wśród gmin wiejskich w tym typie zanotowano tylko Lutowiska i Gorzyce. Największy ośrodek badanego województwa – Rzeszów został zaklasyfikowany do typu II, a więc o średnim zagrożeniu starością demograficzną.

Podsumowując, należy stwierdzić, że w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej struktura wieku ludności miast ulega postarzeniu, natomiast na obszarach wiejskich charakteryzujących się tradycyjnie wysokim stanem starości demograficznej zaobserwowano spowolnienie lub nawet w niektórych przypadkach zahamowanie dynamiki procesu starzenia się ludności. Należy wnosić, że przedstawione kierunki zmian w strukturze wieku ludności na badanym obszarze są wynikiem trudnej sytuacji na rynku pracy, co wiąże się ze spadkiem natężenia migracji ze wsi oraz zmniejszeniem przyrostu naturalnego w miastach.

LITERATURA

- Betts, K. (1998) *Fertility, migration, and the ageing of the population – an analysis of the official projections*, People and Place, 6, 4, p. 33–37.
- Chesnais, J. C. (1990) *Population ageing retirement policy and living conditions of the elderly in China*, Population – English selection, 2, p. 3–27.
- Dharmalingam, A. (1994) *Old age support: expectations and experiences in a south Indian village*, Population Studies, 48, 1, p. 5–19.
- Długosz, Z. (1996) *Zróżnicowanie struktury wieku na świecie a metody jej klasyfikacji*, Przegląd Geograficzny, nr 68, z. 1–2, s. 151–165.
- Długosz, Z. (1997) *Stan i dynamika starzenia się ludności Polski*, Czasopismo Geograficzne, 68, 2, s. 227–232.
- Długosz, Z. (1998) *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, Wiadomości Statystyczne, 3, GUS–PTS, Warszawa, s. 15–25.
- Długosz, Z., Kurek, S. (1997) *Aging of the populations of large Polish cities versus age patterns in other settlement units' in Population changes in urban regions of the East-Central Europe in the conditions of their socio-economic transformations*, Studia i Materiały, 4, Uniwersytet Łódzki, s. 28–36.
- Frątczak, E. (1992) *Living arrangements of the elderly in Poland – evidence from survey life course (family, occupational and migratory biography)*, 1988, Polish Population Review, 2, Polish Demographic Society, Central Statistical Office, Warsaw, p. 106–126.
- Frątczak, E., Guraj-Kaczmarek, K., Zarzycka, Z., Bartczak, P., Czajkowski, A., Suchecka, J. (1987) *Wybrane uwarunkowania i konsekwencje procesu starzenia się ludności Polski*, Monografie i Opracowania, 223, Instytut Statystyki i Demografii SGPiS, Warszawa, s. 232.
- Golini, A. (1997) *Demographic trends and ageing in Europe. Prospects, problems and policies*, Genus, 53, 3–4, p. 33–74.

- Gonnot, J. P., Keilman, N., Prinz, C. (1995) *Social security, household, and family of dynamics in ageing societies*, European Studies Population, 1, Dordrecht, Netherlands, Kluwer Academic, p. 235.
- Heigl, A., Mai, R. (1998) *Demographic aging within the regions of the European Union*, Zeitschrift Für Bevölkerungswissenschaft, 23, 3, p. 293–317.
- Holzer, J. Z. (1994) *Demografia*, PWE, Warszawa, s. 363.
- Jelonek, A. (1986) *Obszary zagrożeń demograficznych*, Folia Geographica, ser. Oeconomica, Kom. Nauk Geogr. PAN, Kraków, 19, s. 33–50.
- Johnson, N. E., Climo, J. J. (2000) *Aging and eldercare in more developed countries*, Journal of Family Issues, 21, 5, p. 531–540.
- Kinsella, K. (2000) *Demographic dimensions of global aging*, Journal of Family Issues, 21, 5, p. 541–558.
- Keyfitz, N. (1968) *Changing Vital Rates and Age Distribution*, Population Studies, 22, 2, p. 235–251.
- Kuciarska-Ciesielska, M., Marciniak, G. (1999) *Seniorzy w polskim społeczeństwie*, Dep. Bad. Dem. GUS, Warszawa, s. 243.
- Kurek, S. (1998) *Zróżnicowanie przestrzenne procesu starzenia się ludności Europy w świetle wybranych mierników*, Czasopismo Geograficzne, 49, 3–4, s. 261–274.
- Kurek, S. (2000) *Tendencje zmian starości demograficznej w Polsce Południowo-Wschodniej*, [w:] Ziolo, Z. (red.), *Działalność człowieka i jego środowisko. Księga ku czci Profesor Marianny Kozaneckiej w 70. rocznicę urodzin*, Wyd. Nauk. Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 297–308.
- Legare, J. (1993) *Demographic aspects of the ageing process – past and future trends*, [in:] Legare, J., Myers, G. C. Tabah L. (eds), *Synthesis of national monographs on population ageing*, Valletta, Malta, International Institute on Aging, p. 15–28.
- Malisiewicz, E. (1999) *Gospodarka województwa podkarpackiego w latach 1944–1999*, [w:] *Almanach podkarpacki 2000*, Wyd. AKCES, ERWICO s.c., Regionalne Wydawnictwo Informacyjne, Rzeszów, s. 233–246.
- Nowakowska, B., Obraniak, W., Nowak-Sapota, K., Zarzycka, Z. (1991) *Terytorialne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności Polski*, Monografie i Opracowania, 333, Instytut Statystyki i Demografii SGH, Warszawa, s. 182.
- Pinelli, A., Sabatello, E. (1995) *Determinants of the health and survival of the elderly: Suggestions from two different experiences – Italy and Israel*, European Journal of Population, 11, 2, p. 143–167.
- Rolnictwo województwa podkarpackiego. Powiaty* (1999) Urząd statystyczny w Rzeszowie.
- Rosset, E. (1959) *Proces starzenia się ludności. Studium Demograficzne*, PWN, Warszawa, s. 763.
- Rosset, E. (1967) *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, PWE, Warszawa, s. 467.
- Strzelecki, Z., Witkowski, J. (1991) *Migration and population aging: A case of Poland*, Polish Population Review, 1, Polish Demographic Society, Central Statistical Office. Warsaw, p. 59–72.
- Województwo Podkarpackie w 1998 roku ważniejsze dane o: województwie, powiatach, gminach* (1999) Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

AGEING PROCESS OF POPULATION IN PODKARPACKI COUNTY

SUMMARY

The research aimed to present the progress of ageing in the Podkarpackie voivodship in 1988–1998. An attempt was also made to identify areas exposed to demographic old age, i.e. ones with very high proportion of old people and low proportion of children and youth.

Ages 0–19 and 60+ were adopted as criteria for the population ageing analysis. The demographic old age analysis involved an index (age index) of the oldest group to the youngest group (number of 60+ per 100 of 0–19s). Cartogrammes were selected to present the spatial pattern of the age structure broken down into six categories. The ageing rate was determined with the age index changes during 1988–1998.

An attempt to identify the areas exposed to ageing was based on the value and growth rate of the age index. Taking into account the current ageing in 1998 and the growth rates during 1988–1998, three main types of areas were defined, featuring high, medium and low risk of demographic senility. Each type was further broken down into three subtypes with different ageing rates.

The high level of population ageing hazard was characterised by the rural areas located in the middle of the voivodship and in its northern parts. To the low level demographic senility hazard type most towns were included which, however, recorded the highest dynamics of the process. The traditionally demographically senile rural population experienced a slowdown and in some cases a halt to the ageing process.

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu